

КРАЄЗНАВЧІ ЧИТАННЯ

імені о. Петра Лебединцева

IV

4 березня 1999 року
Біла Церква

fo

Красназавчі читання імені о. Петра Лебединцева.
4 березня 1999 року. Конференц-зал Білоцерківського
краєзнавчого музею. — Біла Церква: Мустанг, 1999. — 35 с.

Редактор: **В. Іванців**

Художник: **О. Дмитренко**

Видавничий комітет: **О. Стародуб, Є. Чернецький, О. Ярола**

Видано накладом Товариства охорони старожитностей Київщини

Розповсюджується безкоштовно серед членів ТОСК

ЗМІСТ

	Стор.
I. Оргкомітет.	6
II. Журнал "Читань"	6
III. Доповіді:	
<i>Людмила Діденко, Олексій Стародуб, Євген Чернецький.</i> Сучасне та майбутнє Білоцерківського краєзнавчого музею (до проблеми збереження та розвитку надбань музеєзнавства півдня Київщини).	8
<i>Олексій Стародуб, Євген Чернецький.</i> Стародавній переказ з білоцерківського Заріччя на ґрунті пороських антропонімічних матеріалів.	12
IV. Повідомлення:	
<i>Євген Чернецький.</i> Мандрівні спудеї та білоцерківські парафіяльні школи в системі їх мандрів.	23
<i>Петро Зінченко.</i> Розвиток освіти в сільських школах Васильківського повіту Київської губернії (за "Києвскими епархиальними ведомостями") (не заслуховувалось).	27
<i>Світлана Козлова.</i> Альбом членів "вівторків" Миколи Костомарова.	29
<i>Олександр Ярмола.</i> Знищення єврейського кладовища в м. Білій Церкві під час німецької окупації (1943 р.).	29

XX ст. — 3-5 років (однокласні і багатокласні). В селах, де церкви не було, засновувалися школи грамотності.

Повідомив Петро Зінченко

Альбом членів “вівторків” Миколи Костомарова.

В річницю виникнення Краєзнавчих читань, які носять ім'я Петра Лебединцева, мені б хотілося навести один факт з життя його, пов'язаний з містом Костомаровим.

Перебравшись із заслання до Петербурга (де він, до речі, радо зустрівся з Т. Шевченком) Микола Костомаров викладає в університеті і збирає у себе вдома “вівторки”.

9 травня 1873 року виповнювалось 35 років літературної діяльності Костомарова. Члени “вівторків” вирішили підготувати альбом з фотографіями учасників.

Такий альбом був підготовлений та надрукований в друкарні В. Балашова. Окремо була замовлена кришка срібного карбування за ескізом Миколи Ге. Пояснювальний текст написав М. Каманін. І, нарешті, в грудні 1873 р. альбом було вручено ювіляру.

В підготовці альбому брало участь 70 чоловік, серед них: Петро, Феофан і Данило Лебединцеви, Іван Андрієвський, Андрій Бекетов, Василь Білозерський, Василь Водовозов, Микола Ге, Пантелеймон Куліш, Іван Лазаревський, Данило Мордовцев, Микола Некрасов, Михайло Семевський, Михайл Салтиков-Щедрін.

Аналіз усього списку міг би дати нам уявлення про дружні та ділові стосунки Петра Лебединцева з діячами культури — його сучасниками.

Повідомила Світлана Козлова

Використана література:

Пинчук Ю. А. Николай Иванович Костомаров как историк. // Костомаров Н. Автобиография. — С. 18, 29. Русская старина. — 1886. — № 3. — С. 612.

Знищення сврейського кладовища

в м. Білій Церкві під час німецької окупації (1943 р.).

В історії нашого міста є трагічні події, про які ніколи не можна забувати. Всі ми добре пам'ятаємо про жертви голодомору, масові розстріли в німецьких концтаборах (в тому числі і в Білій Церкві)... Про це нам нагадують пам'ятні знаки, змістовно розповідають про це розділи експозиції краєзнавчого музею.

Але, на жаль, ще досі, хоч минули вже десятки років по тому, липаються в білоцерківській історіографії білі плями. Ще далека від закінчення книга про знущання над білоцерківцями різних режимів, що тут хозяйнували. Режими приходять і

відходять, а люди залишаються. Про цих людей ми і повинні пам'ятати. Ми повинні не допустити повторення такої історії. А для цього її потрібно добре знати.

Сьогодні я хотів би звернути вашу увагу на одну із маловідомих трагічних сторінок періоду фашистської окупації Білої Церкви — знищення єврейського кладовища. Звичайно, хтось може сказати, що це ж не живі люди. От розстріли, катування — то інша справа. Але могили предків, пам'ять про них, це те, що пов'язує нас з минулим, не дає втратити людської гідності, дозволяє самоототожнювати себе з багатством культури минулих поколінь. Це те, що не дає втратити людяність, не дозволяє перетворитися на диких звірів. І не дивно, що загарбники, щоб уярмити завойований народ, завжди намагалися стерти його пам'ять, примусити забути своїх предків (згадайте яничарів). Тому про це і потрібно *перш за все* пам'ятати.

Перш ніж безпосередньо перейти до заявленої теми повідомлення, треба зробити деякі попередні зауваження. Вони повинні надати можливість краще зорієнтуватись, створити той контекст, завдяки якому наступні події не будуть здаватися штучно вирваними із живого тіла історії.

Загалом, німецька окупація — це час неоднозначний, точніше буде сказати — це час динамічний, рухливий й, безумовно, далекий від того спрощеного його розуміння, яке ще досі панує в класичній концепції Великої вітчизняної війни. Не враховуючи цього, ми з однієї крайності досить легко переходимо до іншої (інакше чим саме можливо пояснити утворення фашистських організацій в сучасній Росії, яка не менше за інші країни Східної Європи постраждала від гітлеризму?). Але це тема для окремого дослідження, й у короткому повідомленні немає можливості дати розгорнуту характеристику 1941—1943 рокам. Та й це не становить його головну мету.

Хочеться лише звернути вашу увагу на один досить важливий факт. Загальна політика окупаційної влади з середини 1942 р. стає все більш жорстокою (це можна добре простежити по наявних документах)¹. З цього приводу досить цікавою є цитата із протоколу засідання військового трибуналу Київського військового округу в справі німецьких військових злочинців².

¹ Це, як відомо, характерно для режимів, метою яких є встановлення тоталітарної влади. Не можна зразу вводити жорсткі санкції — це може викликати різку протидію з боку населення. Треба робити це поступово: спочатку привчати до незначних обмежень, роблячи тимчасові ліберальні поступки, а вже потім поступово посилювати тиск. І тоді вже будь-які обмеження прав людини просто не сприймаються як обмеження.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 4620, оп. 3, спр. 324. — Арк. 135-139.

Підсудний Шерр: “Летом 1942 года произошел существенный перелом в деятельности немецких карательных органов на Украине и в нашей работе вообще был введен целый ряд новых элементов. Карательные органы немцев на Украине, не только активизировали свою работу, но и начали применять более репрессивные меры к мирному советскому населению на Украине, не считаясь ни со средствами, ни с формами этих репрессий”. При цьому він також повідомляв, що нова програма дій була викладена на нараді керівників місцевої німецької окупаційної влади на Україні в головній квартирі Гімлера (недалеко від Житомира). Годину чи півтори, Гімлер ідеологічно обґрунтовував необхідність такої політики. Вона зводилася до принципу зверхності арійської раси (а саме, безпосередньо, німців). Планувалося методично знищувати існуюче населення України (використовуючи, як прямі, так і непрямі засоби), замінюючи його переселенцями з Німеччини (тими, кому не вистачає засобів для існування на батьківщині, ветеранами армії, стимулювати переселення службовців з їх сім'ями та інш.). Підставою для подібної політики щодо території України та місцевого населення, як це не дивно, були археологічні та інші історичні дослідження перших століть нашої ери. Згідно думки фашистських ідеологів, ці родючі землі колись належали справжнім господарям — готам (тобто сучасним німцям), а тому по праву, мають їм належати і сьогодні.

Таким чином, як ми бачимо, при більш детальному розгляді, загальноприйняте єдине поняття “періоду окупації” розпадається, як мінімум, на дві великі частини відносно проведення загальноімперської політики німецької влади. Їх можна визначити, як:

а) “ліберальний” період (втручання у життя місцевого самоврядування та репресивні заходи носять обмежений характер) та б) “тоталітарний”¹ період (згорання повноважень місцевого самоврядування та посилення репресивних заходів). Лінією поділу між ними умовно можна прийняти, спираючись на наведене вище свідчення, літо 1942 р.² Я кажу — прийняти умовно, бо чіткої

¹ Поняття “ліберальний” та “тоталітарний” взято у лапки, і носять умовний характер. Вони досить відносні при визначенні загалом тоталітарної політики фашистського режиму у окупованих країнах. Але цінність їх у тому, що вони можуть бути використанні як опорні точки при визначенні напрямку загального руху (шляху) та слугувати своєрідною віссю (із відліковою шкалою), на яку нанизуються окремі факти.

² Ця лінія поділу достатньо чітко простежується при аналізі змісту публікацій в білоцерківському часописі (1941—1943 pp.) — газеті “Дзвін” (згодом “Дзвін Волі”). Такі ж висновки можна зробити на основі документів фонду Управління бургомістра Білої Церкви (ДАКО, ф. 2225).

границі (в реальних умовах життя), зрозуміло, бути не може. Елементи посилення “тоталітарності” постійно наявні в першому періоді, а деякий “лібералізм” проявляється й у другому. Але загальний поділ на два великих періоди (при постійній тенденції в бік посилення репресивності) на окупованій Білоцерківщині безумовно існує.

Саме до другого періоду і відносяться події, на яких я хочу зараз зупинитися. Це невелике повідомлення базується лише на одній справі із фонду Управління бургомістра Білої Церкви, яка носить назву “Відомості про роботу по знищенню єврейського цвинтаря (з 1/I-43 — 7/IV-43)”¹. Справа нараховує 11 аркушів. Це, в абсолютній більшості, статистичні відомості про виконані роботи по знищенню за окремі періоди часу.

Згідно звіту бургомістра Білої Церкви до гебітскомісара² [Штельцера] руйнацію було почато 3 березня (арк. 2-2 зв., 10) і закінчено 17 квітня 1943 року (арк. 3). В результаті було розбито каміння, звалені і складені пам’ятники (арк. 3). Об’єми руйнації просто жахливі. Були знищені могили не одного покоління білоцерківців. Так, за даними тієї ж справи, кількість розбитих пам’ятників складала 300 м³, а звалених та складованих — 2700 м³. Це не просто цифри, за ними — тисячі пограбованих могил.

За наказом бургомістра повинні були працювати мешканці околиць Олександрії, Ротка та Заріччя. Працювали також арештовані. Керував проведенням робіт житлобудівельний відділ.

Так, наприклад, 22 березня, згідно звіту (арк. 4) працювало:

	Працювало	Не з’явилося
Олександрія	14	4
Роток	6	14
Заріччя	6	19

Загальна кількість працюючих, згідно повідомлення бургомістра Майківського до гебітскомісара Штельцера (арк. 2, 10), з 3. III. по 10.IV.-43 р. складала: Олександрія — 341, Роток — 313, Заріччя — 119; надісланих урядом праці — 24, дроворубів — 101, арештантів — 202 (людино-днів).

Хоча на основі газети, враховуючи систематичність її виходу та наявність майже всіх екземплярів, це виглядає більш наочно.

¹ ДАКО. — Ф. 2225, оп. 1, спр. 754.

² Мається на увазі Білоцерківський гебітскомісар (Der Gebietskommissar Bila Zerkwa).

Мешканці Білої Церкви не виявляли особливого бажання брати участь в таких роботах. Зрозуміло, до недисциплінованих вживалися відповідні заходи покарання, адже німецька окупаційна влада не дуже полюбляла, коли її розпорядження не виконуються чітко і в зазначений термін. Перед нею, безпосередньо, був відповідальний бургомістр Білої Церкви Майківський, який, в свою чергу, давав розпорядження старостам околиць про надсилку підлеглих їм на зазначені роботи. Але не зважаючи й на жорсткі санкції, подібні розпорядження не завжди ретельно виконувалися. У зв'язку з цією справою, показовим є документ від 23 березня 1943 р. (арк. 7). В ньому повідомляється:

“Старості ок. Заріччя п. Григор¹

Вам потрібно 24 березня ц. р. явитися до Управи Бургомістра та дати пояснення чому Вами не виконується розпорядження в справі надсилки людей на роботу. Замість 20 ч. 23/III працювало лише 4 чол.

Бургомістр (Майківський)”

Матеріали наведеної справи є незаперечним документальним свідченням стосовно цього злочину фашистської влади. Безумовно, вона є наслідком єдиної загальної політики, яка проводилась “вищою расою” що до народів окупованих територій. Про це необхідно пам'ятати. Історія не повинна повторитися.

Повідомив Олександр Ярмола

¹ Співробітництво з партизанами та переховування єврейської дівчини дорого коштували Григору Дмитру Васильовичу [староста ок. Заріччя: серп.- верес. 1942 р.— черв. 1943 р.]. Через кілька місяців за доносом він був заарештований, жорстоко побитий під час допитів, після чого невдовзі помер.